

Història de la llengua: orígens i formació

Les llengües romàniques, entre les quals s'inclou el català, representen una etapa qualitativament nova del llatí.

Com sabem, la majoria de les llengües romàniques són una evolució del llatí vulgar que, com a llengua bàsicament parlada, és una llengua amb contínua evolució i amb diferències dialectals entre les regions de la Península itàlica, i encara més amb els diferents territoris de l'Imperi. La llengua catalana deriva del llatí vulgar del sector nord-est de la Província Tarraconense de l'Imperi romà.

En començar la disgregació de l'Imperi romà, l'evolució i fragmentació del llatí vulgar s'accelera i s'accentua, fins que es converteix, a cada província, en una altra llengua, en part igual i diferent de la llengua original. A finals de segle VIII i principis del segle IX dC. el llatí ja apareix fragmentat en nombrosos dialectes que es transformaran, amb el pas del temps, en les llengües romàniques.

Però les transformacions lingüístiques que van portar a l'aparició dels romanços no es van produir bruscament, sinó d'una forma gradual: es van propagar des de la parla individual cap a la col·lectiva fins a convertir-se en norma. Per això, per conèixer l'origen del català, hem d'ocupar-nos de les etapes anteriors a l'escissió de la llatinitat.

Tot plegat, doncs, ens porta a parlar en primer lloc del llatí i després del període de romanització, sense oblidar la petja del substrat i de l'adstrat.

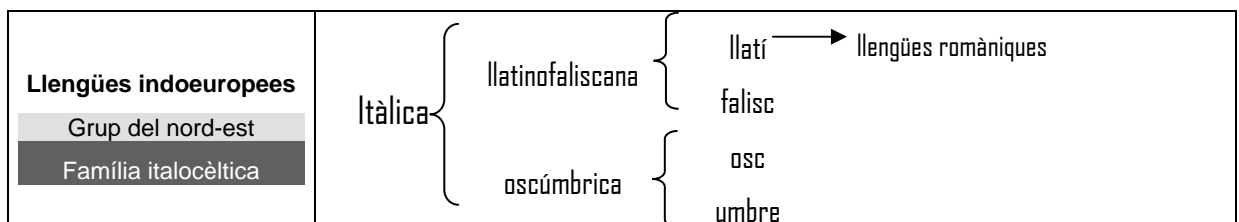
***

Les poblacions itàliques, a què pertanyien els llatins, provenen de la gran família indoeuropea.

Els orígens de la llengua llatina: Roma, la república i el desenvolupament del llatí clàssic

Cap a finals del segon mil·lenni de la nostra era, els indoeuropeus baixaren a la Península itàlica en dues onades:

- 1) La llatina, que es va establir des del Tíber fins als Apenins (Laci)
- 2) L'oscúmbrica que es va bifurcar:
  - a) en el grup dels oscos, instal·lat al sud i sud-est de la Itàlia actual, i
  - b) el dels umbres, que es va quedar al nord-est del Laci.

D'acord amb els testimonis llegendaris, la història de la ciutat de Roma comença a finals del segle VI aC., quan Tarquini el Superb (509 aC.), l'últim rei de la dinastia etrusca, fou destronat i es va implantar la República, amb què el poder va quedar dividit entre els dos còsols del nou manament, el Senat i l'Assemblea del poble. La instauració de la República i l'ascensió de Roma a l'estatus de capital política i militar del Laci i de la Península itàlica (segles IV i III aC.) eren el marc propici perquè la parla de Roma i la dels seus voltants es convertira en llengua literària.

El llatí literari no va sorgir de la incultura, sinó d'una llengua en què es cultivava l'estil politicooratori del Senat, els documents oficials i els de dret des de segles enrere; d'altra banda, com és lògic, aquesta llengua havia estat utilitzada per a les creacions literàries orals: càntics religiosos de caràcter ritual, elogis que a manera d'epitafi es gravaven sobre les sepultures dels rics, les atel·lanes (farses populars), càntics de morts, etc.

Paral·lelament, no hem d'oblidar el fet que la literatura llatina es va desenvolupar:

- En començar l'expansió romana pel mediterrani (guerres púniques).
- Com a conseqüència de la intensificació de les relacions dels romans amb el món i la cultura hel·lenística (pont entre el centre d'Europa i l'àmbit mediterrani, Roma es va convertir en el punt d'inflexió on van anar a parar mercaders, mariners, artesans i usuaris grecs o hel·lenitzats).

En els segles III i II aC. es completa el procés de formació del llatí clàssic. La llengua escrita demostra un estat de transició en el qual els elements arcaics es barregen amb els populars.

El primer segle aC. està marcat per un esdeveniment d'una importància cabdal per a la història de Roma: la fi de la República i el començament de l'Imperi (any 31 aC.). Comença l'època daurada de la cultura llatina.

El llatí vulgar, el llatí de la romanització

Totes les classes de gent que anaren a les províncies conquerides tenien un denominador comú: parlaven llatí. Alguns portaven al seu interior generacions senceres de *romanitat*; altres, la gran majoria, eren romans molt recents nadius de les províncies conquerides. El tret que tots tenien en comú era que parlaven la llengua llatina, i això és un factor determinant.

La difusió del llatí va determinar la creació d'uns trets peculiars de la llengua parlada en totes les províncies de l'imperi. En la gran majoria dels casos (tret del basc) el llatí es va imposar a les poblacions conquerides mitjançant l'administració, la religió i l'exèrcit.

La llengua parlada, diària, familiar, oblidava amb freqüència les normes *correctes* i donava via lliure a les innovacions, a les formes més expressives. Tot això imprimia un aire específic, vulgar, al llatí parlat a les províncies. Naix el que s'ha anomenat llatí vulgar. Característiques del llatí vulgar són el seu caràcter expressiu, la pronúncia descurada dels mots, la falta d'èmfasi, l'atenció debilitada, la predilecció pels diminutius, l'ús de veus més carregades d'afectivitat.

La diferència fonamental entre el llatí vulgar i el llatí clàssic no es basa únicament en l'oposició parlat / escrit, és a dir, el llatí parlat pels soldats i la gent del poble i el llatí escrit pels grans escriptors de la llengua llatina.

Com que la Romània estava fragmentada, hem de recordar que, bàsicament, hi ha quatre factors que condicionaren el/s llatí/ns vulgar/s:

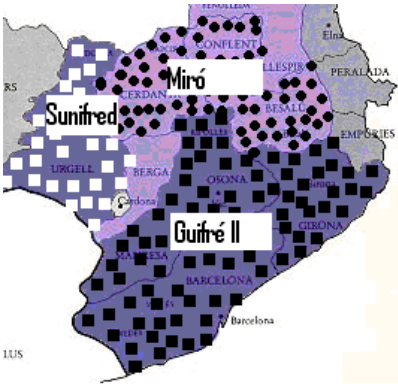
- a) La qualitat del llatí vulgar que es va expandir amb la colonització, ja que el llatí va sofrir variacions al llarg dels segles. També s'ha de tenir en compte la procedència geogràfica (ja que al que ara coneixem com a Itàlia, ja es parlaven dialectes llatins) i social (ja que depenia de l'estatus) dels colonitzadors.
- b) La influència del substrat preromà a cadascuna de les zones on va arribar el llatí vulgar.
- c) L'evolució interna del llatí vulgar de cadascun dels territoris.
- d) Les relacions que les colònies van mantenir amb la metròpoli mentre va durar la dominació romana.

El llatí de la Tarraconense: substrat preromà (indoeuropeu, grec, fenici, iberobasc), romanització i superstrat (germànic, àrab)

Influència del substrat preromà

Abans de l'arribada dels romans, un seguit de pobles d'origen divers (indoeuropeus procedents del nord, grecs, fenicis), s'havien establert a les terres del nord-est de la Península ibèrica. Les llengües que parlaven van influir primer en el llatí i posteriorment en la configuració del català; avui dia encara hi ha restes lèxiques d'aquestes llengües.

Recordem, en aquest punt la teoria del **substrat preromà** que volia justificar la partició entre català oriental i occidental formulada per Sanchis Guarnier el 1905 i que s'exemplificava, per exemple, en la pronúncia de les vocals àtones.

Fonament	Consideracions inicials	Observacions de Sanchis Guarnier
<p>Estudis de Pere Bosc sobre el primitiu poblament de terres catalanes</p>	<p>Testament de Guifré el Pilós que en la partició de les terres tingué en compte diferències ètniques amb possible seqüela lingüística.</p> <ul style="list-style-type: none"> -Guifré II: Barcelona, Osona, Girona -Miró: Cerdanya, Conflent i Besalú -Sunifred: Urgell 	<p>Íbers i bascoïdes, indoeuropeus, s'assentaven a l'occident (cosa que explica el fet, per exemple, de la pronúncia clara i tensa de les vocals); els pobles postcapcians, preindoeuropeus, al sector oriental (explica la pronúncia fosca i tensa de les vocals en el dialecte oriental).</p> <hr/> <p>Vulnerabilitat de la teoria</p> <p>El progrés de l'arqueologia ha revelat restes de poblats cèltics també al costat occidental.</p>

Així, al voltant del segle VI aC., com a resultat d'aquesta mescla de cultures, havia nascut una civilització autòctona: els ibers. Aquesta civilització, juntament amb els pobles d'origen basc que poblaren els Pirineus, constitueix el substrat iberobasc, el que més va influir en el llatí-català posterior.

Exemples de lèxic procedent del substrat

- Indoeuropeus: balma, trencar, banya, camisa... Topònims: Besalú, Verdú.
- Grecs: palangre, calaix, prestatge... Topònims: Empúries, Roses.
- Fenicis: Eivissa, Maó...

Iberobasc: carabassa, esquerra, estalviar, pissarra... Topònims: Cardona, Gerri, Tossa, Àneu, Isavarre.

La romanització

Els romans van desembarcar a Empúries (en aquells moments colònia grega) a l'any 218 aC., en plena segona guerra Púnica. El 211 aC. van conquerir la ciutat cartaginesa de Cartago Nova, actualment Cartagena, que era la capital de les possessions dels cartaginesos a la península. Amb aquesta conquesta, les colònies cartagineses van anar passant al poder romà, tot i que, amb molta resistència en alguns casos. Un cop eliminat el problema cartaginès, els romans es van llençar a conquerir la resta de la península. Amb les guerres lusitanes i celtibèriques, van finalitzar aquest objectiu.

Tenim poques dades sobre el llatí que es parlava a la península, però, segurament, devia ésser *arcaic* i *vulgar*, ja que la romanització té lloc els segles III-II aC., quan Roma encara no havia sofert la influència de la llengua literària culta que configura el llatí durant l'època de l'Imperi.

També era *dialectalitzat*, si tenim en compte els colonitzadors: a la Tarraconensis, el llatí vulgar fou divulgat pels veterans i els colons (és a dir, pel poble) i a la Baètica, el llatí fou divulgat per una burgesia indígena fortament romanitzada. La zona de la Baètica degué ser més contrària a les innovacions en la llengua que la Tarraconensis, si tenim en compte els colonitzadors.

També cal recordar en aquest sentit, la teoria que exposa Joan Veny, formulada per Badia Margarit sobre la **romanització** de les nostres terres i la relació amb l'aparició dels dos blocs dialectals del català: l'oriental, més llatinitzat; l'occidental amb influència d'elements preromans i àrabs.

Consideracions inicials	Observacions de Badia i Margarit
<p>Un exemple: les proves toponímiques. Analitza tres tipus de topònims:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ els noms en -ANUM, -ANAM ■ el topònims formats per VILA més un nom personal ■ ells hagiòtopònims (noms de sants) ■ On abundin més aquests topònims serà mostra d'una major presència dels romans. <p>El català occidental no ha estat tan fidel sinó mediatitzat pel substrat, com demostra la toponímia.</p>	<p>Diu que cal conservar la teoria del substrat, però incorporant-hi els dos factors de l'arabització i de romanització.</p> <p>Observa un grau alt en la intensitat de la romanització de les terres orientals (amb absència del substrat per la implantació d'una llatinitat i cristianisme fermes).</p> <p>L'acció del substrat basc del nord i l'arabització a terres meridionals demostren una més feble romanització.</p>

Com va mostrar M. Bartoli, en l'evolució del llatí s'han de considerar dues etapes: una, anomenada centrífuga, en la que totes les innovacions naixen a Roma, i l'altra, centrípeta en la que les innovacions s'originen a les zones més allunyades del centre de l'Imperi i s'expandeixen cap a la capital. Per tant, a les zones més relacionades amb la capital (com la Tarraconense) s'hi parla un llatí innovador en la primera etapa i conservador en la segona, i en les zones allunyades (com la Baetica o la Lusitania) és al revés.

Aquest fet, demostrat per Germà Colon ens permeten agrupar el català amb les llengües sorgides del gal·loromànic, i no pas de l'iberoromànic, com les tendències unificadores de la Història d'Espanya (fins i tot les més recents) ens volen fer creure.

Les invasions germàniques i l'arabització: superstrat. Primeres manifestacions en català

L'esfondrament de l'Imperi romà tingué lloc arran de les invasions germàniques (segle v dC.), entre els quals la dels visigots. Des del segle v fins al començament del VIII, la Península Ibèrica va ser un únic regne dominat pels visigots, que feren seues la llengua i la cultura dels conquerits. En tot cas podrà parlar-se d'un llatí bàrbar utilitzat a les lleis pels erudits d'una època que marca ja clarament el naixement d'un conjunt de llengües romàniques que evolucionaran i perduraran fins avui.

Elements germànics: guerra, guanyar, bandera, espia, guaita, roba, blau, boig... Abunden els antropònims: Arnau, Bernat, Elvira, Frederic, Guillem, Raimon...

El regne visigòtic desaparegué amb l'arribada els àrabs (711), que conqueriren en set anys tota la Península fins a les Gàl·lies on foren derrotats a la batalla de Poitiers (732) pels francs, el poble germànic que hi habitava.

La Península Ibèrica fou en gran part arabitzada, llevat de la franja nord, on s'anaven gestant els diferents parlars romànics, entre els quals el català. En aquesta època es parla el romanç al costat de l'àrab: es contenen relats èpics sobre la fi de la monarquia visigòtica, es contenen les primeres llegendes sobre personatges mossàrabs...Tot és el fruit d'una llarga i fructífera convivència en què alternaran guerres cruentes. massapà, xarop, llebeig... La toponímia és molt abundant: els prefixos *beni, bini, al* (Benimel·là, Binissalem, Almassora. I antropònims: Mesquida, Rufat, Borja...

Progressivament, els francs començaren a guanyar terreny als àrabs. Aviat, amb la recuperació de Barcelona (801), la frontera entre els francs i els àrabs s'establí al llarg de la línia dels rius Cardener-

Llobregat-Segre. Al nord d'aquesta línia quedà, sota poder franc, el territori anomenat Marca Hispànica, futur nucli originari de Catalunya. La Marca s'organitzà en comtats feudals dependents dels emperadors francs, però l'afebliment progressiu del poder d'aquests comportà que els lligams polítics entre els francs i els futurs catalans s'anaren debilitant fins a trencar-se.

La independència de Catalunya s'inicià quan Borrell II (947-992), comte de Barcelona, trencà el lligam de vassallatge amb el rei franc Hug Capet. En aquesta època el català s'anà consolidant com a llengua parlada pròpia dels comtats catalans que, a banda i banda del Pirineu, configuraren el que denominem Catalunya Vella.

L'any 1137 el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV es casà amb Peronella, filla del rei d'Aragó Ramir el Monjo. Es formà així la confederació catalanoaragonesa, per la qual els comtes catalans esdevenen sobirans aragonesos, conservant cada regne les seues lleis, institucions i llengua (les llengües oficials són el català i l'aragonès).

L'esmentat comte-rei va conquerir i repoblar el que anomenem Catalunya Nova: Tortosa, Lleida, Fraga i Mequinensa. Per bé que al llarg del segle IX ja aparegué el sentiment d'enraonar una llengua prou diferenciada del llatí (el romànic), no ens han arribat d'aquesta època textos sencers escrits en català: tots els que s'han conservat estan en llatí, esquitxat, això sí, d'expressions catalanes.

Els primers documents en català

D'ençà del segle VIII, el romanç o llengua vulgar va guanyant autonomia davant el llatí, i formes escadusseres d'aquest romanç emergent s'esmunyen ací i allà en els documents, fent manifest el caràcter cada vegada més artificial de la competència llatina dels lletrats.

Ja llavors apareixen mostres paleses de la variació dialectal catalana, formada probablement arran de les modalitats del llatí – condicionades ja siga per la intensitat de la romanització ja siga pels substrats que prevalen en els diversos territoris– que, de l'Empordà a l'Alt Urgell foren bressol de la llengua catalana.

El document més antic conservat, en el qual apareixen ja topònims amb una fonètica clarament catalana, és l'acta de consagració de la Seu d'Urgell (839).

A partir del segle IX, i sobretot de final del segle XI, els elements vulgars en textos llatins són cada vegada més freqüents i, indirectament, permeten ja fer-se una idea dels estadis inicials del català parlat.

La varietat de textos segons el grau de la barreja entre el llatí i el català és molt diversa, i en ple segle XII, quan ja sovintegen documents escrits enterament en català, encara perdura la mescla de llatí i romanç, i fins i tot de documents redactats en un llatí més acostat als models clàssics, conseqüència d'una consciència clara de l'existència de dos idiomes diferents.

Durant el segle XII la llengua vulgar accedeix de ple dret a l'escriptura. D'aquesta època és la traducció al català del *Liber iudiciorum* o *Forum iudicum*, compilació de lleis visigòtica de mitjan segle VII. Els fragments que se'n conserven mostren una llengua vulgar ben estructurada, sense gaires llatinismes, amb alguns trets fonètics occitans (potser vestigi d'un català arcaic) i amb una estructura sintàctica complexa, amb un desplegament inicial de la subordinació que contrasta amb el caràcter simple, coordinatiu, dels textos primerencs d'altres llengües romàniques.

També de final dels segle XII o de principi del XIII són les *Homilies d'Organyà*, un sermonari escrit en català, seguint les disposicions favorables a predicar en llengua vulgar establertes pels concilis de Tours, Magúncia i Reims, i amb visible influència occitana tant en alguns aspectes fònics com doctrinals, raó per la qual hom ha suposat que podria tractar-se d'una adaptació d'un text occità.

Aquesta presència de l'element occità, eventual en els escrits catalans en prosa i habitual en poesia, cal atribuir-la en part a l'estreta relació entre totes dues llengües des del punt de vista genètic i en part a les també estretes relacions històriques entre Catalunya i Occitània, que arribaren a formar una sola entitat política als segles XII i XIII. Tot i aquesta influència, la llengua literària catalana de l'edat mitjana –i deixant de banda la poesia, que occitaneja en proporcions variables al llarg de l'època– presenta un aspecte força unificat, sense trets locals, en comparació amb el que s'esdevé en altres llengües romàniques. Això no vol pas dir, és clar, que la llengua real no presente ara variacions regionals. Així ho palesa a final del segle XIII l'obra *Vides de sants rosselloneses*, editada i estudiada per Joan Coromines, el qual hi remarca la presència de formes d'un dialecte de transició cap a la llengua d'oc si bé ja essencialment català.

Té un interès especial ací seguir l'aparició i desplegament al llarg de l'edat mitjana de la prosa historiogràfica, jurídica i administrativa, que contribuirà en gran mesura a forjar el català com una llengua d'estat. Un exemple primigeni n'és ja el citat *Llibre jutge* (segle XII). Entre els segles XIII i XIV apareixen els primers grans codis legislatius redactats en català: *Les costums de Tortosa*, els *Furs de València*, els *Usatges* de Barcelona, el nucli més antic del *Llibre del consolat de mar* i altres.

Els *Furs* presenten un interès lingüístic particular, per tal com reflecteixen l'avenç de la llengua dels conqueridors cap al sud, però també el context mossaràbic valencià i els progressos que hi havia fet ja la influència de l'àrab.

Però el més interessant de tot és de veure-hi el paper que la cancelleria reial ja havia assumit com a instrument –i agent– de creació d'una llengua oficial d'estat. Tenen una gran riquesa de lèxic que és palesa en el gran nombre de cultismes, calcs del llatí, però també solucions pròpies, i fins i tot doblats de mots –amb la variant àrabica i la mossaràbica– i una munió de mots patrimonials documentats per primera vegada.